

הוועד הישראלי לאונסקו
ISRAEL NATIONAL
COMMISSION FOR UNESCO
اللجنة الإسرائيلية لليونسكو
קתדרת אונסקו
לחינוך הומניסטי

המכון לחינוך מתקדם
הגות, מחקר ומעשה בחינוך

מכללת סמינר הקיבוצים
המכללה לחינוך לאמנויות ולטכנולוגיה

איזהו חכם הלומד מכל אדם

החינוך בישראל בפרספקטיבה של המדדים הבינלאומיים

נתונים, תובנות והמלצות

מסמך מדיניות
מוגש לממשלת ישראל ולציבור הרחב

המכון לחינוך מתקדם של מכללת סמינר הקיבוצים

מאי 2010

תוכן עניינים

3	מערכת החינוך
9	מערכת ההשכלה הגבוהה
10	איכות החיים
10	איכות הסביבה
11	עוני, אי-שוויון ופערים כלכליים
	תרבות שלטונית ומדדי
12	דמוקרטיה
14	שוויון בין המינים
16	תובנות והמלצות
18	על חוכמה ותיקון עצמי
19	מקורות

כותבים: פרופ' נמרוד אלוני

ד"ר סמדר דוניצה-שמידט

ד"ר דני סימון

ועדת היגוי: פרופ' נמרוד אלוני

ד"ר איתן גינזברג

ד"ר סמדר דוניצה-שמידט

הפסיכולוג דור הררי

ד"ר רבקה ודמני

פרופ' רות זוזובסקי

ד"ר אמנון יובל

ד"ר אסתר יוגב

פרופ' ציפי ליבמן

ד"ר ניר מיכאלי

פרופ' אייל נווה

הפקה: אושרית דר, יעל אוהיון

עריכה: עדה סער

עיצוב: יהודית בר-נתן

ייעוץ מקצועי: דזירה פז – משפטנית ומידענית מחקר

Education in Israel in Light of the International Indicators

Data, Insights, Recommendations

Kibbutzim College of Education, May 2010

מבוא

המילה **חוכמה** בעברית, וכך גם ה-sophia ביוונית ו-wisdom באנגלית, מצביעות על התכלית העליונה של החשיבה, הידע והלימוד: התנהלות רגישה, נבונה, שקולה ופורייה בשגרת החיים, כזו שמביאה לבני האדם ברכה, רווחה, שלום ושגשוג. במסורת היהודית נאמר על כך: החוכמה "עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר", "ראשית חוכמה קנה חוכמה", ו"איזהו חכם הלומד מכל אדם". אשר לאופי האוניברסאלי של החוכמה, יפים לעניין זה דבריו של שפינוזה בספרו **אתיקה**: "אם בני האדם חיים בהדרכת התבונה הם תמיד בהכרח מתאימים בטבעם", ו"הטוב העליון של ההולכים בעקבות המעלה הטובה הנו משותף לכול, והכול יכולים ליהנות ממנו בשווה".

מתוך הכרה בחשיבותה של החוכמה להתפתחותה ושגשוגה של החברה, ומתוך מודעות שהחוכמה עצמה משלבת תשתיות ידע יחד עם עמדות ערכיות ודפוסי חשיבה ורגישות, בחרנו השנה לתת בידכם מסמך הכולל עובדות, תובנות והמלצות. המסמך חובק תשתיות ידע בדבר מיצובה של ישראל במגוון היבטים חינוכיים, חברתיים, תרבותיים, פוליטיים, מגדריים וסביבתיים; ולכן צרפנו תובנות והמלצות של אנשי חינוך ואקדמיה בדבר האפשרויות העומדות בפנינו והמהלכים הנדרשים מאיתנו כדי להתקדם במדרכי ההתפתחות, הרווחה, ההשכלה והשגשוג.

כפי שיתברר כאן בהמשך, אין בנמצא רכיב, אינדיקטור או מחוון אחד שטיפול ממוקד בו יחולל שינוי משמעותי, ואין זה סביר שאפשר יהיה לקדם את החינוך בישראל בנפרד מטיפול מערכתי וערכי בקשת המדדים האחרים הקשורים בכינונה של חברה מפותחת. כאשר בוחנים את המכנים המשותפים של המדינות המפותחות בכלל ושל אלה המובילות בפרט – דוגמת אוסטרליה, ניו זילנד, קנדה ומדינות סקנדינביה – מתברר שהן ניכרות בארבעה מאפיינים מרכזיים: (א) **משטר פוליטי דמוקרטי וליברלי** המקפיד על זכויות האדם והאזרח ומקיים הפרדה ברורה בין דת למדינה; (ב) **מדיניות כלכלית סוציאל-דמוקרטית** (מדינת רווחה), אשר לצד פיתוחו של שוק חופשי ותחרותי מבטיחה את אחריות המדינה לקיומן של מערכות בריאות, חינוך, רווחה ותרבות, המעניקות לכול שירותים איכותיים ומונעות את הרחבת הפערים החברתיים ומעגלי העוני והנחשלות; (ג) **מדיניות מגדרית נחרצת של שוויון בין המינים** המבטיחה שוויון מלא לנשים בזכויות ובהזדמנויות; (ד) **מדיניות חינוכית נאורה** המשקיעה רבות בקידום השכלת הציבור באמצעות מערכת חינוך איכותית ושוויונית ומערכת השכלה גבוהה ברוח החשיבה המדעית-ביקורתית.

עדויות אלה הן בבחינת חיזוק אמפירי לתובנה המשותפת לשלושת הוגי החינוך הגדולים בהיסטוריה – אפלטון, רוסו ודיואי – **שאינן זה מן האפשר לבחון, לתכנן ולקדם את החינוך במנותק מן ההקשר הרחב של האתוס החברתי והמשטר הפוליטי**. החינוך אינו פועל בוואקום ודמותו והישגיו מושפעים ישירות מן האידיאלים והערכים המובילים בתרבות כמו גם מהתשתיות הכלכליות, המערכת הפוליטית, תקשורת ההמונים והסדר החברתי. כך זה לגבי המדינות המפותחות ומאפייניהן המובהקים שמוצגים למעלה, וכך הוא לגבי המדינות הנחשלות – דוגמת מיאנמר (בורמה), צפון קוריאה, סומאליה ואפגניסטן – אשר כישלונן לספק לאזרחיהן את הצרכים הבסיסיים בתזונה, בריאות, חינוך וזכויות אדם אינם קשורים באינדיקטור חברתי כזה או אחר אלא בהיותן עריצויות אידיאולוגיות או דתיות, שאינן מקיימות את ארבעת המאפיינים המרכזיים של המדינות המפותחות.

כפי שעולה מן הנתונים שיוצגו בהמשך, דווקא בתחום המאפיינים המובהקים של חברות מפותחות **המצב בישראל הורע בשנים האחרונות**: הקצנה אידיאולוגית והחמרה בשחיתות הפוליטית מאיימות על חוסנה של הדמוקרטיה; שליש מילדי ישראל חיים מתחת לקו העוני והפערים החברתיים בישראל הם הגדולים במדינות המערב; מערכת החינוך גזורה למגזרים תוך התרחבות גדולה של המגזרים החלשים של הציבור החרדי והערבי; עלייה בעוצמתו של הפונדמנטליזם הדתי שאינו מחויב לדעת המדעית ולמשטר הדמוקרטי; וההשכלה הגבוהה מצויה בנסיגה מדאגיה במשאביה ובהישגיה.

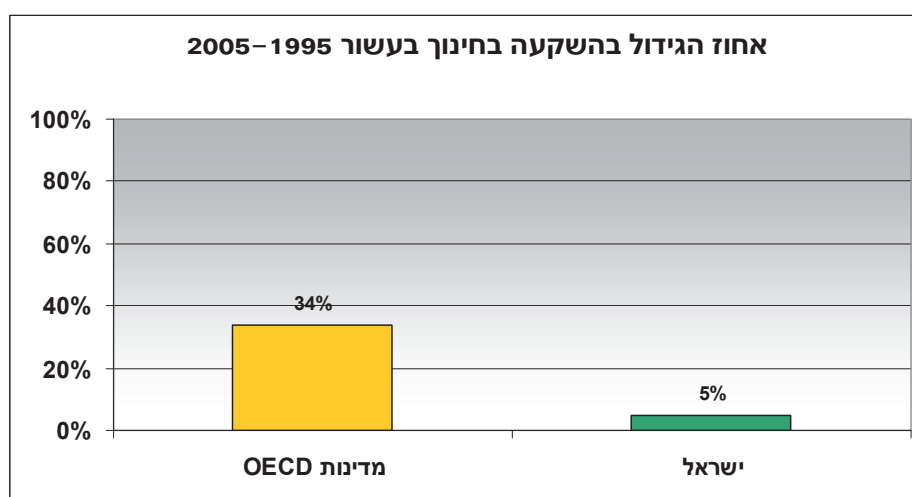
בהתחשב במאפיינים המובהקים של המדינות המפותחות, בהתייחס למגמות החברתיות שרווחות בישראל, ובהסתמך על עיקרון היסוד של החינוך הפרוגרסיבי – שמדיניות חינוך גיונית צריכה להתבסס על ערכים שמצליחים להוכיח את ערכם ופוריותם הלכה למעשה – **תהיה זו משאלת שווא לקוות שאפשר יהיה לקדם את מערכת החינוך הישראלית מבלי לשנות את המגמות החברתיות, התרבותיות והפוליטיות אשר כובלות את התפתחותה ואף מסיגות אותה לאחור**.

אנו סבורים שעל ממשלת ישראל לקחת על עצמה אחריות מערכתית וערכית על איכות החינוך. לא רק על הנעשה בבתי הספר ועל גישות בתוכני ובדרכי ההוראה, אלא גם על מכלול הגורמים הקשורים בהתפתחותם המוצלחת של הדורות הצעירים ובקידום חוסנה ושגשוגה של החברה: בתחומי הפוליטיקה והחברה, הרווחה והמוגנות, הנגישות לתרבות איכותית, המוסר החברתי ותקשורת ההמונים, הבריאות והרגלי התזונה, המשפחה והקהילה, הצרכנות והסביבה.

לסיכום, כדי שישאל תוכל להימנות עם המדינות המפותחות, לאפשר לאזרחיה איכות חיים גבוהה וליהנות ממערכת חינוך מצליחה, **על הממשלה לאמץ מדיניות מערכתית וערכית אשר תפעל לקידום מערכת החינוך, וזאת תוך כדי עשייה משמעותית מקבילה למען חיזוק הדמוקרטיה, הצדק החברתי, השוויון בין המינים וההשכלה הגבוהה**.

מערכת החינוך

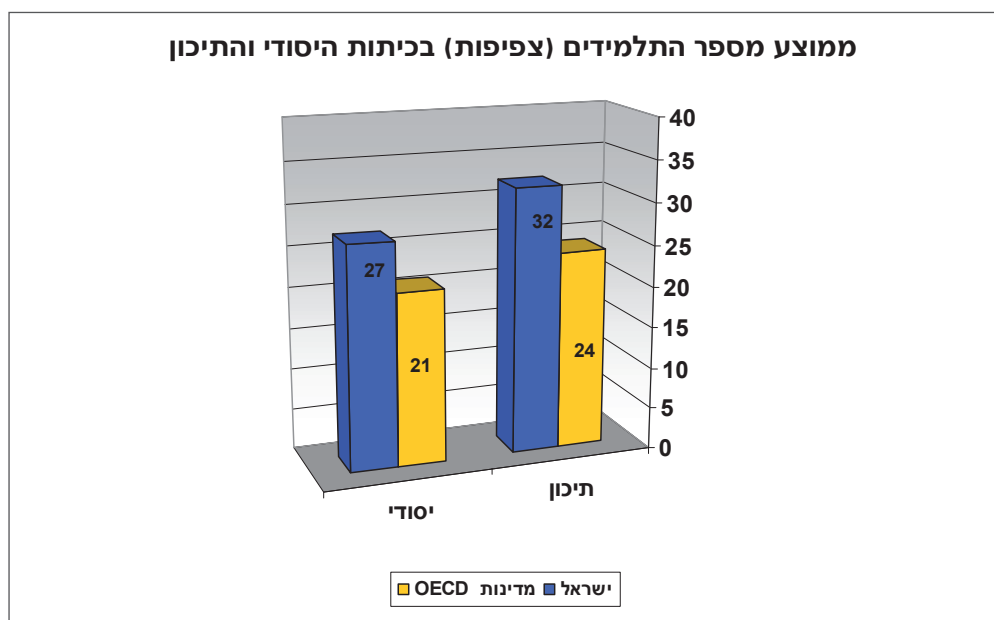
השקעה בחינוך: ישראל היא המדינה המובילה בעולם באחוזי ההשקעה הכספית שלה בחינוך מתוך התוצר הלאומי הגולמי, אך בהתייחס להשקעה הריאלית, אשר לוקחת בחשבון את אחוז הילדים בחברה, ההוצאה הממוצעת בישראל עבור תלמיד שווה ל-75% מן הממוצע של מדינות ה-OECD. בחינת ההשקעה בחינוך בישראל על פי האחוז מהתמ"ג לנפש מלמדת על השקעה בחינוך היסודי בשיעור דומה לממוצע העולמי ולהשקעה הנמוכה ב-8 אחוזים מן הממוצע העולמי בחינוך התיכוני. נתון חשוב נוסף הוא הגידול היחסי בהשקעה בחינוך בעשור שבין 1995 ל-2005: ההשקעה הממוצעת במדינות ה-OECD גדלה בכ-34 אחוז, בעוד שבישראל רק ב-5%. בין השנים 2001 ל-2006, הצטמצמה ההשקעה בשעות התקן (שעות ההוראה לתלמיד) ב-15% (סבירסקי, 2009).

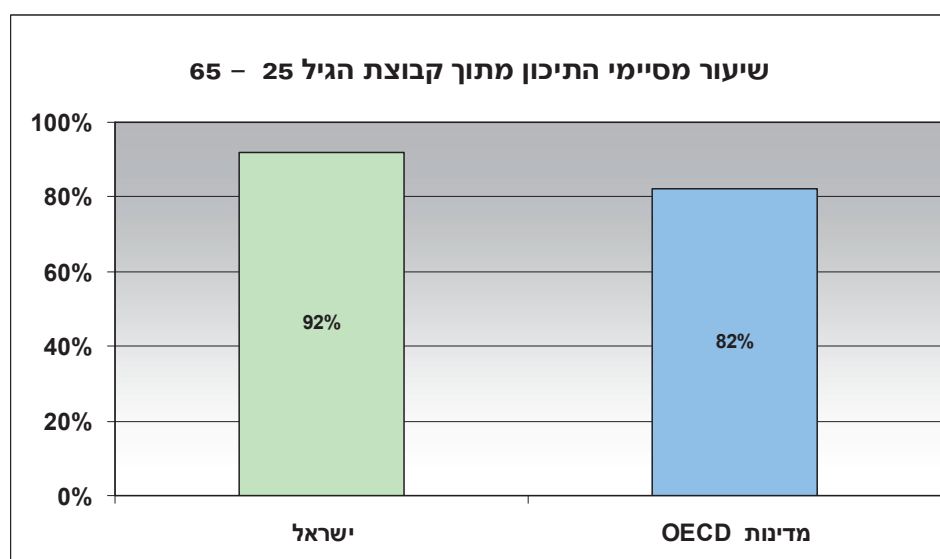
רציפות והמשכיות במדיניות החינוך: בחמש עשרה השנים האחרונות כיהנו במשרד החינוך תשעה שרים שונים (על פי רוב לתקופות קצרות), ובמרבית המקרים חילופי השרים הביאו עימם גם חילופי מנהלים כלליים וראשי המזכירות הפדגוגית. מאחר שבישראל לא פועלת רשות חינוך עצמאית – של מומחים ומקצוענים הבונים תוכניות ארוכות טווח בתחומי התקצוב, תוכניות הלימודים והכשרת המורים – מטבע הדברים שמערכת החינוך סובלת משינויים תכופים של מדיניות (על פי הנטיות הפוליטיות וההעדפות האישיות של השר/ה), מהיעדר תשתיות מינהל עתירות ידע ומיומנות, קל וחומר מהיעדר יישום שיטתי וארוך טווח של יעדים חינוכיים נבחרים וממוקדים.

שכר המורים בישראל, במונחי שווי כוח הקנייה, הוא כמחצית מן הממוצע של שכר המורים הממוצע במדינות ה-OECD

שכר מורים: שכרם של המורים בישראל, במונחי שווי כוח הקנייה, קטן משמעותית משכרם של עמיתיהם במדינות המפותחות והוא עומד על פחות ממחצית מן השכר הממוצע במדינות ה-OECD.

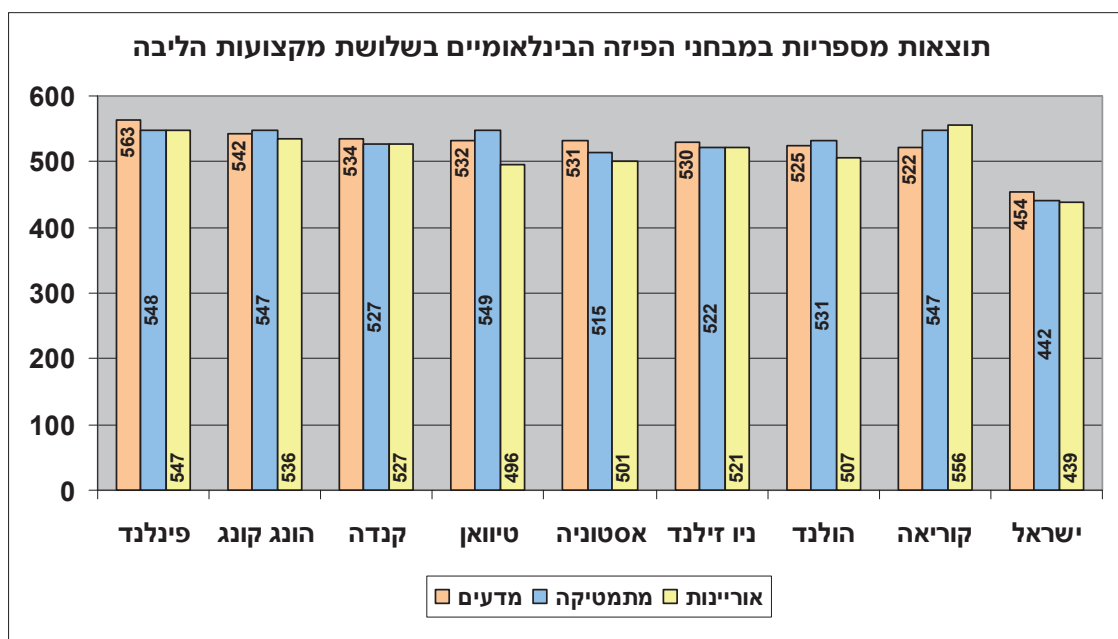
גודל הכיתה (צפיפות יחסית): בכיתות בישראל לומדים מספר תלמידים רב יותר ובצפיפות גדולה יותר מאשר הממוצע העולמי. במדינות ה-OECD הממוצע של מספר התלמידים בכיתה הוא 21 בחינוך היסודי, ו-24 בבית הספר התיכוני, ואילו בישראל המספרים בהתאמה הם 27 ביסודי ו-32 בתיכוני.

מספר הלומדים במערכת החינוך והמסיימים את לימודי התיכון: שיעור בעלי ההשכלה התיכונית בישראל עומד על 79% מכלל האוכלוסייה הבוגרת (גילאי 25-65), והינו גבוה מן הממוצע במדינות ה-OECD היכן שהוא עומד על 67%. שיעור מסיימי התיכון בשנת 2007 מתוך קבוצת גיל זו עומד בישראל על 92% וגבוה מן הממוצע במדינות ה-OECD שעומד על 82%.

דירוג במבחני הפיזה הבינלאומיים בשנת 2006, בקרב 57 מדינות			
מיקום	מדעים	מתמטיקה	אוריינות
1	פינלנד	טיוואן	קוריאה
2	הונג קונג	פינלנד	פינלנד
3	קנדה	הונג קונג	הונג קונג
4	טיוואן	קוריאה	קנדה
5	אסטוניה	הולנד	ניו זילנד
.			
39	ישראל		
40		ישראל	ישראל

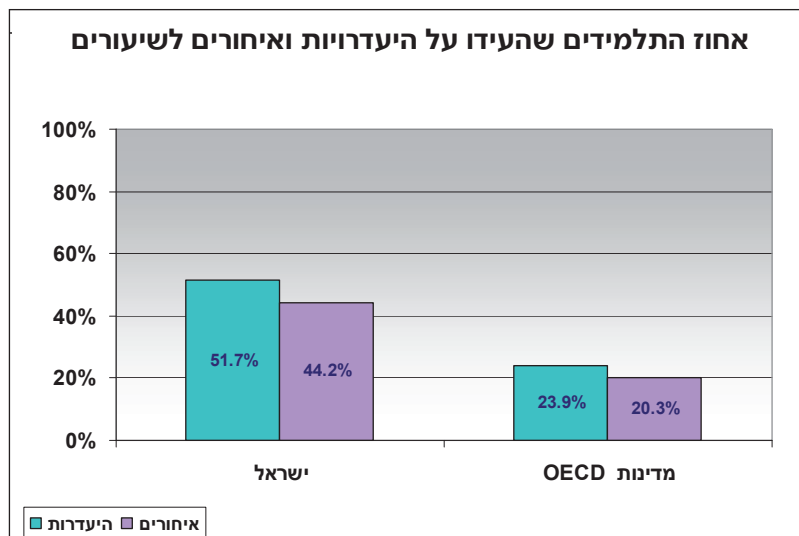
הישגים לימודיים ופערים בין תלמידים: (א) על פי מדד מבחני פיזה (גילאי 15) בשנת 2006, שלקחו בו חלק 57 מדינות, **ישראל** ממוקמת במקום 39 במדעים, מקום 40 במתמטיקה, ומקום 40 במבחני הקריאה. (ב) במבחני 'טימס' (שנערכו בכיתות ד' ובכיתות ח') בשנת 2007, ישראל מדורגת במקום 24 במתמטיקה, ובמקום 25 במדעים (בקר 49 מדינות השותפות במבחנים). אשר **לפערים בהישגים בין התלמידים במבחני פיזה, בקרב התלמידים הישראלים** התגלה שיעור גבוה במיוחד של ילדים ברמות הישג נמוכות וסטיית התקן הגבוהה ביותר – השונות הגדולה ביותר בציונים של התלמידים (לעומת ההצלחה של מדינות דוגמת פינלנד שבהן הצלחות התלמידים מלמדות על תלות מזערית בפערים הסוציו-אקונומיים).

נגישות ההשכלה לכלל האוכלוסייה: בפרויקט ה- EFA הבינלאומי "חינוך לכל" (Education For All) של אונסקו, בשנת 2010, ישראל מדורגת במקום 26 מתוך 128 מדינות. אינדיקטור זה בודק את נגישות של ההשכלה לכלל האוכלוסייה, וכולל התייחסות לאחוז הילדים הרשומים לחינוך היסודי, שיעור האוריינות בקרב מבוגרים, הבדלים בין המינים, ושיעור "ההישדרות" במערכת החינוך מעל כיתה ה'. המדינות המדורגות במקומות הראשונים במדד "חינוך לכל" הן נורווגיה, יפן וגרמניה. מדינות המדורגות בסמיכות לישראל הן יוון (מקום 24), אסטוניה (25), פולין (26) ואירלנד (27).

היעדרויות ואיחורים: אחוז הנוכחות בישראל

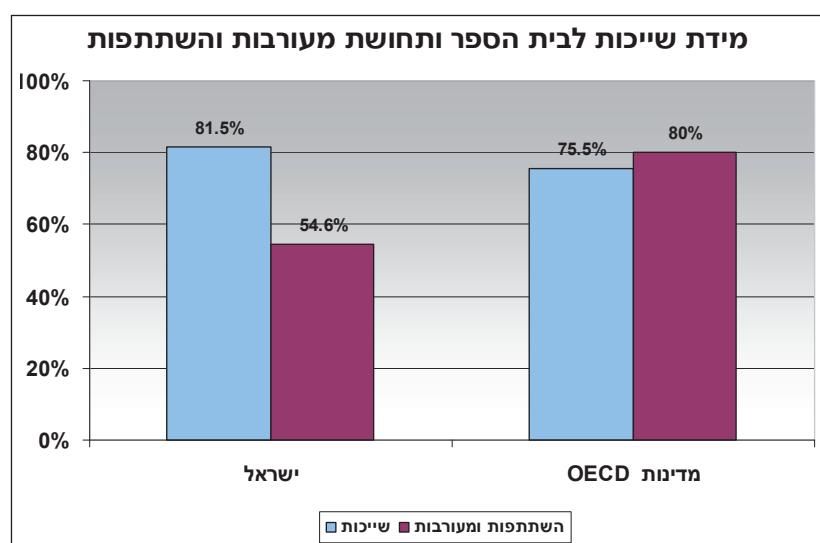
הוא הנמוך ביותר בקרב 41 מהמדינות שהשתתפו במחקר ה-PISA הבינלאומי בשנת 2002 (קרמרסקי ומברך, 2004). רק 42% מתלמידי ישראל בגילאי 15 מדווחים על נוכחות מלאה בבית הספר. היעדרות תכופה (5 פעמים או יותר במשך שבועיים) נמצאה בישראל (7% גם

ביחס למוצע ה-OECD (3%). אשר לאיחורים, נמצא כי 44.2% מהתלמידים בישראל מדווחים שהם נוהגים לאחר לבית הספר, ו-51.7% נוהגים להיעדר משיעורים (בטווח שבין פעם לחמש פעמים בשבועיים). אחוז זה גבוה בהרבה ממוצע ה-OECD (20.3%; 23.9% בהתאמה לאיחורים ואי כניסה לשיעורים) (קרמרסקי ומברך, 2004).

תחושת שייכות לבית הספר ושביעות רצון מבית הספר וממרכיביו: בישראל הממוצע של תחושת שייכות לבית הספר גבוה יותר, בהשוואה ל-41 המדינות שהשתתפו במחקר וגם בהשוואה למוצע ה-OECD (18.5% בלבד דיווחו על תחושת שייכות מועטה, לעומת 24.5% במדינות ה-OECD). בניגוד לתחושת השייכות הגבוהה יחסית לבית הספר, נמצא באותו מחקר כי ממוצע אחוזי ההשתתפות של תלמידים בפעילות בית הספר בישראל (גילאי 15) היא הנמוכה ביותר לעומת כל 41 המדינות האחרות (45.4% דיווחו על השתתפות מועטה, לעומת 20% במדינות ה-OECD) (קרמרסקי ומברך, 2004). אחוזי ההשתתפות הנמוכים נמצאים בהלימה לממצאי מחקר השוואתי בין-מדינתי אחר של הראל ועמיתיו, שבו מדורגת ישראל בין המדינות שבהן שיעור נמוך יחסית של ילדים האוהבים את בית הספר, שמרגישים שבית הספר שלהם הוא מקום נחמד להיות בו, ושמרגישים שייכות למקום. במחקר זה ישראל מדורגת בשליש התחתון בהשוואה לשאר המדינות. כמו כן שיעור התלמידים שאינם אוהבים כלל את בית הספר הוא הגבוה ביותר מבין כל שאר המדינות, ולבני הנוער בישראל התייחסות שלילית רבה יותר כלפי בית הספר לעומת בני נוער ברוב המדינות (הראל ועמיתיו, 1997).

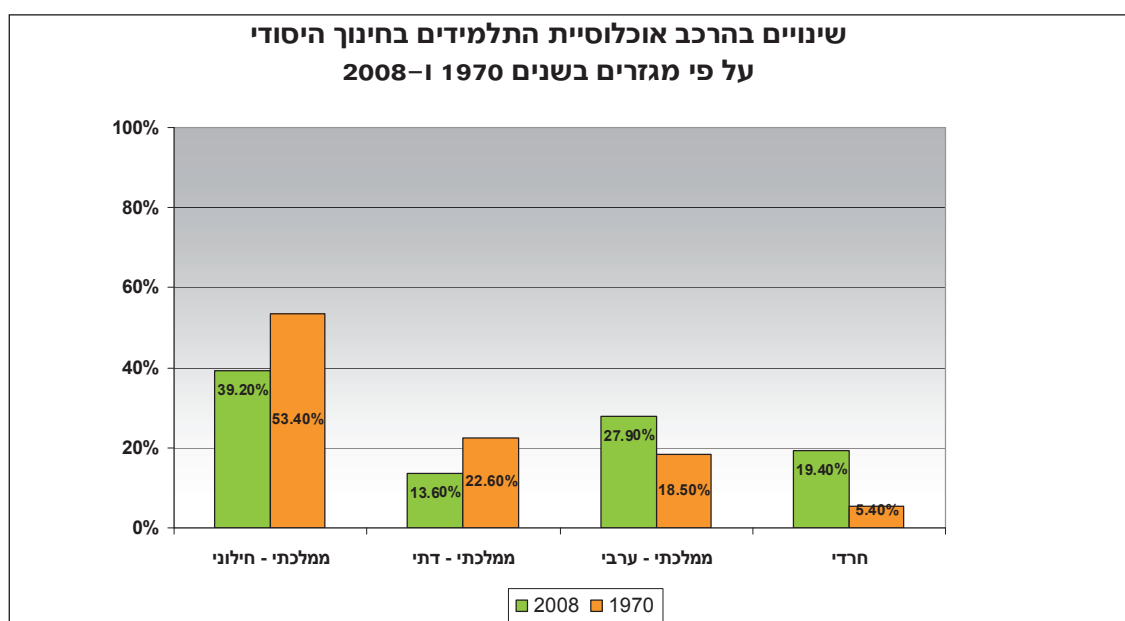
עוד נמצא במחקר של הראל ועמיתיו, כיבהשוואה למדינות אחרות, שיעור נמוך יחסית של תלמידים מרגישים כי משתפים אותם בקביעת החוקים והכללים בבית הספר (38%), ושיעור התלמידים המרגישים כי החוקים בבית הספר הוגנים (44%) הוא מן הנמוכים ביותר בין המדינות שהשתתפו במחקר.

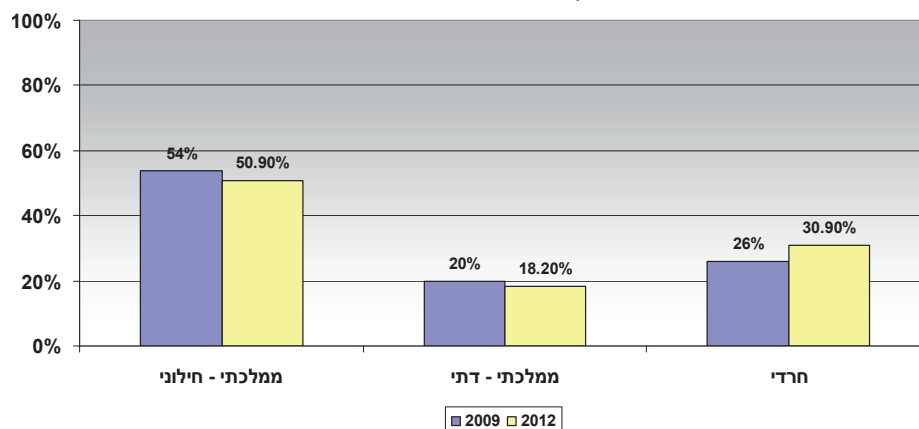
אלימות ובעיות משמעת בבית הספר: ישראל היא בין המדינות שבהן שיעור הילדים החשים ביטחון בבית הספר היסודי הוא מהנמוכים ביותר (26% חשים ביטחון רב, לעומת הממוצע הבינלאומי ב-45 מדינות העומד על 47%). גם דיווחי המנהלים מאששים ממצא זה וממצבים את ישראל כאחת המדינות שבהן יש מידה גדולה של תופעות אלימות לעומת הממוצעים הבינלאומיים (זוזובסקי ואולשטיין, 2008). **אווירת המשמעת בבית הספר,** על פי דיווחי מנהלים ותלמידים כאחד, נמוכה לעומת מדינות ה-OECD בבתי הספר העל יסודיים (קרמרסקי ומברך, 2004). הסקרים הבינלאומיים מלמדים גם כי סגל בית הספר בישראל נדרש להתמודד עם הפחדות ואיומים של תלמידים בחטיבת הביניים כלפי מורים בתדירות גבוהה בהשוואה לממוצע הבינלאומי. רק 17% מדווחים על היעדר אלימות בכלל, לעומת 54% במדינות האחרות. זאת ועוד, האלימות המופנית כלפי מורים בישראל אינה רק תכופה יותר, אלא גם חמורה יותר, וכוללת לא רק הפחדות ואיומים אלא אף פגיעה גופנית (זוזובסקי ודוניצה-שמידט, 2005).

אוכלוסיית התלמידים, הליבה הלימודית והזרמים החינוכיים: מבט על השינויים בהרכב אוכלוסיית תלמידי בית הספר היסודי על פי המגזרים השונים בשלושת העשורים האחרונים מלמד על קיטון משמעותי בחלקו של זרם החינוך הממלכתי-חילוני, קיטון מתון בחלקו של הממלכתי-דתי, עליה משמעותית בחלקו של החינוך הערבי והעלייה הגדולה מכולן בחלקו של החינוך החרדי. השוואה בין המצב בשנת 1970 לשנת 2008 מראה את השינויים הבאים: חלקו של הממלכתי-חילוני קטן מ-53.4% לכדי 39.2%, חלקו של הממלכתי-דתי קטן מ-22.6% לכדי 13.6%, חלקו של החינוך הממלכתי-ערבי גדל מ-18.5% לכדי 27.9%, חלקו של החינוך החרדי גדל מ-5.4% לכדי 19.4%. מגמות אלה התגבשו לכדי תמונת מצב המראה שבשנת 2010 קרוב ל-50 אחוז מתלמידי בתי הספר היסודיים לומדים בשני המגזרים שמצד אחד מצויים במגמת גדילה מתמדת, ומן הצד האחר הישגיהם הלימודיים נמוכים יותר – החינוך הערבי והחינוך החרדי.

אשר להרכב אוכלוסיית התלמידים בבתי הספר של החינוך העברי, אזי בשנת 2009 חלקו של הממלכתי-חילוני עומד על 54%, חלקו של הממלכתי-דתי עומד על 20%, וחלקו של החינוך החרדי עומד על 26%. אשר להתפתחותה של מגמה זו, דו"ח הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנת 2007 צופה שבשנת 2012 תהייה תמונת המצב כדלקמן: ממלכתי-חילוני 50.9%, ממלכתי-דתי 18.2%, חינוך חרדי 30.9%. עוד מראים הנתונים, שהפערים בהישגים הלימודיים בין האוכלוסיות המבוססות לאלה החלשות רק גדלים, ובשנת 2009 אחוז הזכאים לבגרות בקרב הישובים היהודים המבוססים עמד על 67.1%, בקרב תלמידים יהודים בעיירות הפיתוח עמד על 46.7%, ובקרב תלמידים מישובים ערבים עמד על 32.6%.

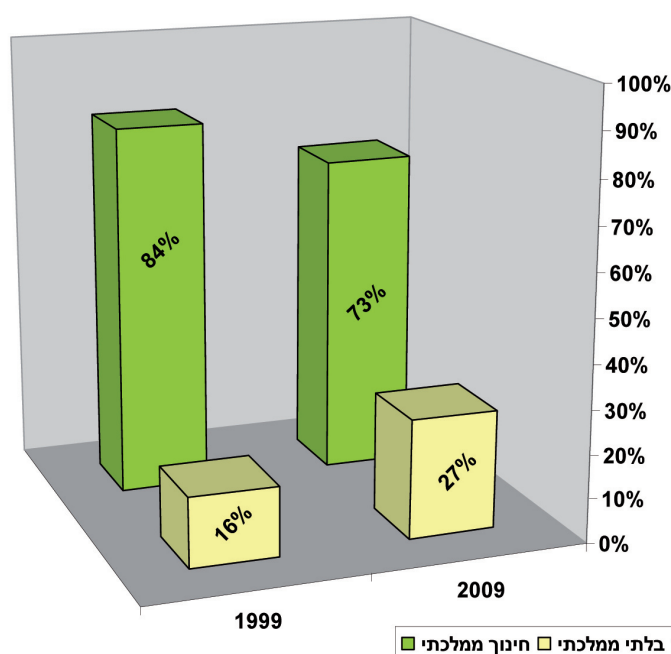
**הרכב אוכלוסיית התלמידים בחינוך היסודי העברי:
מצב עכשווי וצפי לשנת 2012**

ירידה במספר הלומדים במוסדות החינוך הממלכתיים אשר מחויבים לתוכנית הליבה הלימודית:
בעשור האחרון, 1999–2009, ירד משמעותית חלקו של החינוך הממלכתי (כללי, דתי וערבי) מתוך כלל מערכת החינוך – מ-84% אחוז ל-73%, ואילו חלקו של החינוך הבלתי-ממלכתי (מוכר שאינו רשמי ומוסדות הפטור) גדל בצורה משמעותית: מ-16% ל-27% (כשמרבית הלומדים כאן הם מהציבור החרדי והדתי, ומיעוטם לומדים בבתי ספר פרטיים של הציבור היהודי-חילוני והערבי). **חלקו של החינוך החרדי** (שברובו אינו מקיים את לימודי הליבה) בתוך כלל **בבתי הספר היסודיים של חינוך העברי**, גדל בעשור האחרון משיעור של כ-10% בסוף המאה הקודמת לכ-26% בשנת 2010.

אפליה לרעה במשאבים המוקצים לחינוך הערבי:
מחקרים ודו"חות של עמותת 'סיכוי', האגודה לזכויות האזרח, ולאחרונה גם דו"ח תנועת "הכל חינוך" (נחום בלס, 2009) ושל נציגות ארגון ה-OECD (2010), מלמדים שמערכת החינוך הערבית מופלית לרעה בהקצאת המשאבים לתלמידיה החלשים, ולא נהנית מתקצוב דיפרנציאלי מעדיף בדומה לזה שמקבלות מערכות החינוך היהודיות המטפלות באוכלוסיות חלשות. הדבר מתבטא במשתנים של צפיפות הכיתות, שעות הוראה, השכלת מורים, שירותים פסיכולוגיים, תוכניות העשרה וכדומה.

**היקף החינוך הממלכתי לעומת החינוך הבלתי ממלכתי
בשנים 1999 ו-2009**

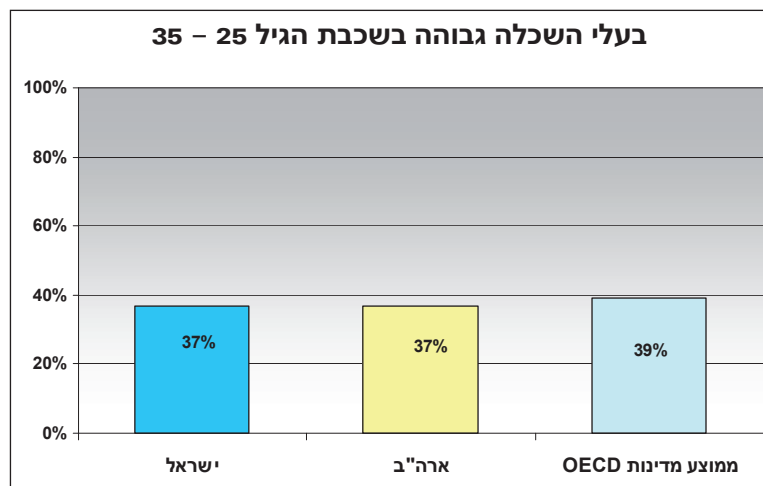

מערכת ההשכלה הגבוהה

הצלחות: ההשכלה הגבוהה בישראל בכלל ואוניברסיטאות המחקר בפרט יכולות להיחשב לסיפור הצלחה. ראשית, בישראל אחוז גבוה של בעלי השכלה גבוהה – כ-43% מכל שנתון נרשם לשנה הראשונה במוסד להשכלה גבוהה; שיעור המסיימים לימודים אקדמיים בקרב גילאי 25–35 עומד על 37%, ודומה לזה שבארצות הברית (37%) ולממוצע במדינות ה-OECD (39%). שנית, לישראל הצלחה רבה ומוניטין מצוין בתחומי המחקר והפרסום האקדמיים בכלל ובתחום מדעי הטבע בפרט. שלישית, ישראל בולטת בכמות חברות ההזנק (סטארט-אפים), רישום פטנטים ושאר

היזמות המדעית-טכנולוגית עתירות הידע. לכך יש להוסיף את ההישג הגדול שבהעמדת ארבעה זוכים בפרס נובל בתחומי המדעים.

נסיגות: מדדים שונים מצביעים על נסיגה במעמד המוסדות האקדמיים בישראל – בתקצוב ובמשאבים, בשירות לסטודנטים, בתוצרים ובהישגים. על פי נתוני מדד "הטיימס" הבריטי, הסוקר ומעריך 6,000

אוניברסיטאות בעולם, האוניברסיטאות של **ישראל** ירדו בשנת 2009 בדירוגן: האוניברסיטה העברית ירדה מן המקום ה-93 למקום ה-102, אוניברסיטת תל אביב שמרה על המקום ה-114, והטכניון ירד מן המקום ה-109 למקום ה-132. מדד זה לוקח בחשבון מצוינות אקדמית ופרסומים מדעיים (רכיב שבו ישראל מדורגת גבוה), אך גם השקעה בתשתיות ויחס שבין מספר המרצים לסטודנטים – שני מאפיינים שבהם חלה נסיגה משמעותית באוניברסיטאות הישראליות. מצד אחד חלה התרחבות משמעותית בקרב הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה, ובשנת 2008 הגיע מספר הסטודנטים לרבע מיליון ולשיעור של 44% מקרב שכבת הגיל הרלוונטית; אך מן הצד האחר, בשנים 2001–2007 הצטמצם התקציב הריאלי הכולל להשכלה גבוהה ביותר מ-10%, התקציב הריאלי לסטודנט הצטמצם ב-20%, והיחס בין סטודנטים למרצים עלה מ-16 סטודנטים למרצה בשנות התשעים, ליחס של 24 בשנת 2007 (גלנור, 2009).

דברים דומים עולים גם ממחקר של מוסד 'שמואל נאמן' בטכניון (פרנקל וולק, 2006) שמצביע על כך שבשונה ממדינות קטנות ומפותחות דוגמת פינלנד ואירלנד, אשר זוקפות לזכותן עלייה משמעותית במספר הלומדים במקצועות המדעיים ובתקציבים המפונים לכך, בישראל בוצע בשנים האחרונות קיצוץ חריף בתקציבי ההשכלה הגבוהה, חלה ירידה משמעותית בהשקעה בסטודנטים הלומדים במקצועות המדעיים וכן חלה ירידה גדולה במספרם. ממצאים אלה הם מקור לדאגה, משום **שקיים קשר סטטיסטי מובהק וחיוני בין ההשקעה בהשכלה גבוהה ובמחקר מדעי וטכנולוגי לבין הביצועים הכלכליים של המדינות המפותחות**. התוצאה היא, שבשנים האחרונות חלה נסיגה במעמדה ובמיקומה של ישראל ביחס למדינות המפותחות.

הגירה אקדמית וברירת מוחות: נתון שחשוב לציין נוגע לשיעור ההגירה האקדמית מישראל: שיעור בריחת המוחות מישראל הוא כנראה הגבוה בעולם, והדברים הגיעו לכך שכ-25% מתוך כלל אנשי האקדמיה הישראלים אינם מלמדים בישראל אלא באוניברסיטאות בארצות הברית (זאת בהשוואה למדינות דוגמת אנגליה, ספרד, גרמניה והולנד שבהן ההגירה האקדמית לא עולה על 5%).

איכות החיים

"מדד ההתפתחות האנושית" של האו"ם (HUMAN DEVELOPMENT INDEX) מבקש לעמוד על התנאים החברתיים המאפשרים לתושבים למצות את יכולותיהם, לפתח את כישוריהם, ולחיות חיים ארוכים, מלאים ומשמעותיים. לפיכך, הרכיבים שכלולים במדד זה אינם מסתכמים בחוסן כלכלי ורמת חיים, אלא כוללים גם היבטים של בריאות, רווחה חברתית, איכות החינוך ורמת ההשכלה. בשנת 2009 חמש המדינות הראשונות על פי מדד זה היו נורווגיה, אוסטרליה, איסלנד, קנדה ואירלנד. **ישראל** דורגה על פי מדד זה במקום ה-27 (ארבעה מקומות נמוך יותר מן הדירוג בשנת 2008). זאת למרות שבשנת 2009, שנת משבר כלכלי כלל-עולמי, המשק הישראלי בלט לטובה בחוסנו, ביציבותו ובחינויותו הרבה בתחומי היזמות המדעית-טכנולוגית-כלכלית.

מדד "ההתפתחות האנושית" של האו"ם לשנת 2009 בקרב 182 מדינות

מדינה	מיקום
נורווגיה	1
אוסטרליה	2
איסלנד	3
קנדה	4
אירלנד	5
.	.
דרום קוריאה	26
ישראל	27
.	.
סיירה לאונה	180
אפגניסטן	181
ניג'ר	182

מדד השוואתי נוסף לאיכות החיים מוצג על ידי **האקונומיסט**, ולצד המשתנים של רווחה חומרית ורמת הבריאות הוא כולל גם משתנים נוספים דוגמת חופש פוליטי, ביטחון לאומי, יציבות המשפחה ושוויון מגדרי. לפי נתוני המדד לשנת 2005, מקרב 111 המדינות שנבדקו: המדינות המובילות הן אירלנד, שווייץ ונורווגיה. **ישראל** מדורגת במקום ה-38, כאשר הונגריה לפניה במקום ה-37, וברזיל אחריה במקום ה-38.

איכות הסביבה

מדד התפקוד הסביבתי (ENVIRONMENTAL PERFORMANCE INDEX) הוא מיזם משותף של אוניברסיטת ייל ואוניברסיטת קולומביה. הוא בוחן את המצב בקרב 163 מדינות ומתמקד בשני היבטים מרכזיים: (א) הבריאות הסביבתית (הסיכונים לבריאותם ורווחתם של אנשים כתוצאה של עשייה ותעשייה אנושית), (ב) חיוניות המערכת האקולוגית וניהול משאבי הטבע. מדד זה כולל 25 רכיבים, אשר כוללים בין השאר התייחסות למגוון הביולוגי, לזיהום האוויר והקרקע, לאיכות המים ולפליטת גזי חממה. בדו"ח שנת 2010 דורגה **ישראל** על פי מדד זה במקום ה-66, כשחמש המדינות המובילות הן איסלנד, שווייץ, קוסטה ריקה, שוודיה ונורווגיה.

מדד התפקוד הסביבתי, 2010, בקרב 163 מדינות

מדינה	מיקום
איסלנד	1
שווייץ	2
קוסטה ריקה	3
שוודיה	4
נורווגיה	5
	.
בולגריה	65
ישראל	66
תאילנד	67

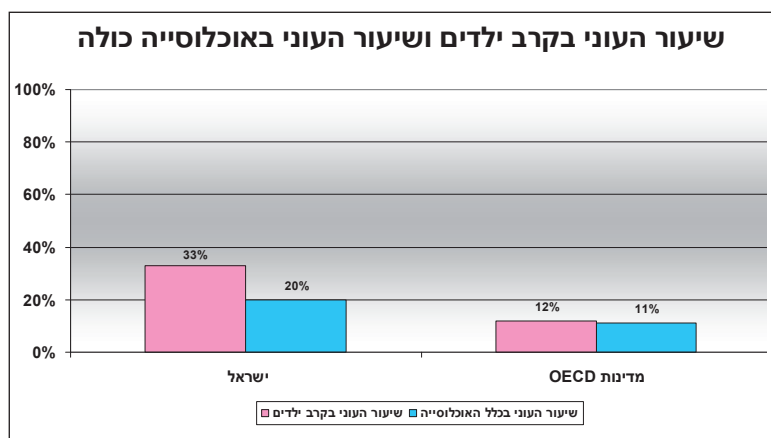
בהתייחס לבריאות הסביבתית, חוק אוויר נקי, המקדם את המעבר לתקנים האירופאים, ייכנס לתוקף בישראל רק בשנת 2011. זאת כאשר ההערכה המקובלת היא שכ-1500 איש בישראל מתים כל שנה כתוצאה מחשיפה לזיהום אוויר. בהתייחס לאיכות מי-השתייה, המים בישראל עומדים בקריטריונים הבינלאומיים. אשר לכמות האשפה, ישראל מייצרת כמויות גדולות יחסית למדינות אירופה, אך רק כמות קטנה יחסית עוברת הליכים מתקדמים של הפרדה ומחזור. בסך הכל למדינת ישראל **טביעת רגל אקולוגית** גדולה בהרבה משטחה, עובדה המלמדת על פגיעה מסוכנת בקיימות הסביבתית.

■ עוני, אי-שוויון ופערים כלכליים

מדדי העוני והאי-שוויון הכלכלי-חברתי: בהשוואה למדינות ה-OECD **ישראל** מוצבת במקום הגרוע ביותר מבחינת מימדי העוני: 20% מאוכלוסיית ישראל נחשבת לענייה בעוד שהמוצע במדינות אלה עומד על 11%. בהשוואה לממוצע של מדינות סקנדינביה – המייצגות את מדיניות הרווחה והצדק החברתי – שיעור העוני גדול בישראל פי 5. לגבי שיעור העוני בקרב **ילדים** המצב קשה עוד יותר: 33% מילדי ישראל חיים בעוני, וזאת לעומת 12% במדינות ה-OECD. ברמת אי-השוויון בהכנסה, ישראל הייתה עד לפני שלושה עשורים קרובה לממוצע של מדינות ה-OECD, אך בשנים האלה גדלו בישראל בצורה משמעותית הפערים ואי-השוויון בתחומי השכר וההכנסה של משקי הבית. לשם דוגמה, בשנת 2000, שכרו הממוצע של העשירון העליון עלה על שכר כל חמשת העשירונים הראשונים גם יחד, והיה לכמעט פי 7 מן ההכנסה בעשירון התחתון, ואילו בשנת 2008 השכר בעשירון העליון כבר כמעט השתווה לכל ששת העשירונים הראשונים, והוא הרקיע לפי 14 משכר העשירון התחתון.

במדידה אחרת, משנת 2004, ההכנסה נטו לנפש בחמישון העליון גבוהה בישראל פי 7.6 מההכנסה בחמישון התחתון, וזאת בעוד שהמוצע של מדינות האיחוד האירופי עמד על פי 4.9.

בידול חברתי: בהתייחסות למדדי העוני והאי-שוויון יש לקחת בחשבון את מגמת הבידול בחברה הישראלית, שכוללת מבחינה זו הבחנה בין הציבור החרדי שבו שיעור העוני הוא של כ-60%, והציבור הערבי שבו שיעור העוני היא 50%, לעומת שיעור העוני בקרב יהודים חילוניים שעומד על 10%.

שיעור גבוה של מועסקים בשכר נמוך: 24.3% בישראל, לעומת 15.9% במדינות ה-OECD. משתכרים אלה, למרות תפקודם במשק העבודה, אינם מצליחים להיחלץ ממעגל העוני.

תרבות שלטונית ומדדי הדמוקרטיה

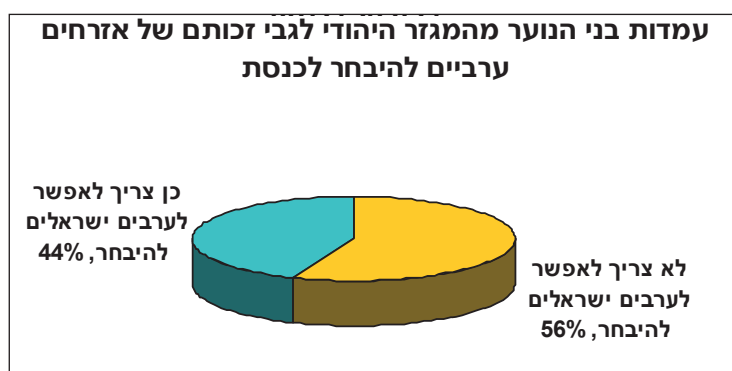
מדד הדמוקרטיה של האקונומיסט בוחן את מצב הדמוקרטיה ב-167 מדינות על פי הקטגוריות של בחירות חופשיות, זכויות האדם והאזרח, התרבות הפוליטית ותפקודי הממשל. הדו"ח של 2008 לא כולל את ישראל בקבוצת 30 המדינות הנחשבות לדמוקרטיות מלאות ותקינות – ובראשן שוודיה, נורווגיה, איסלנד, הולנד, דנמרק ופינלנד. ישראל נמצאת רק בקבוצה השנייה של הדמוקרטיות הבלתי-תקינות, במקום ה-38, עם ניקוד נמוך למדי בתחום חירות הפרט וזכויות האדם (סביר שעניין זה קשור לשליטה הצבאית באוכלוסיה של כ-2 מיליון פלסטינים בגדה המערבית, ללא זכויות אדם ואזרח ובתנאים גרועים משמעותית מן האוכלוסייה היהודית בתחומי משאבי הקרקע, המים, התשתיות, המשפט וכדומה).

בשיח ההגנה על הדמוקרטיה בישראל, בולטות בשנים האחרונות הסוגיות הבאות: האיום על מעמדו ועצמאותו של בית המשפט העליון והסלמה באי-ציות הרשות המבצעת לפסיקות בית המשפט, הצעות חוק מדירות

מדד הדמוקרטיה של האקונומיסט, לשנת 2008, בקרב 167 מדינות

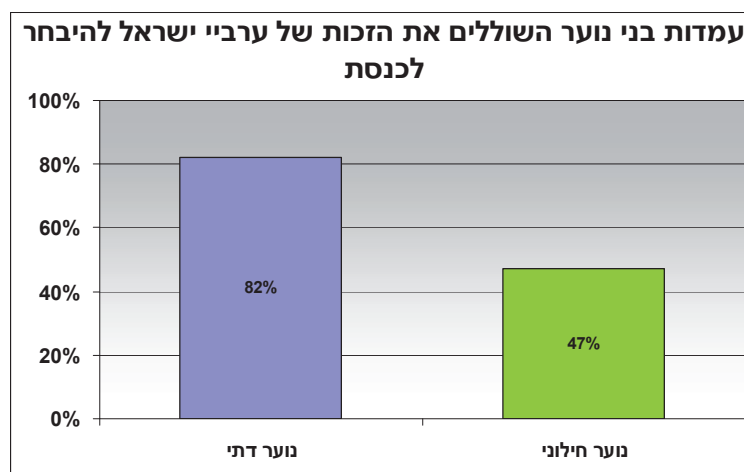
מדינה	מיקום
שוודיה	1
נורווגיה	2
איסלנד	3
הולנד	4
דנמרק	5
פינלנד	6
	.
אסטוניה	37
ישראל	38
בוטסואנה	39
	.
טורקמיניסטן	165
צ'אד	166
צפון קוריאה	167

ברוח "אין אזרחות בלא נאמנות" המאיימות לשלול מערביי ישראל את אזרחותם וזכויותיהם הפוליטיות, הפרטת מערכות הממשל ופגיעה בשוויון בהזדמנויות החינוכיות והחברתיות, שחיתות גוברת בצמרת השלטון, שלילת חופש ההפגנה, ואלימות גוברת מצד המשטרה. אשר לזווית החינוכית, מקום רב לדאגה מעוררים ממצאים של סקר שנערך ופורסם במיוחד לרגל כנס שהתקיים באוניברסיטת תל אביב: "הנוער של היום – פני המחר של ישראל" (מארס 2010). ממצאי הסקר כוללים את **עמדתם של 56% מבני הנוער היהודי אשר סבורים שאין לאפשר לערביי ישראל להיבחר לכנסת, כאשר עמדה זו דומיננטית יותר בקרב הנוער הדתי (82%) בהשוואה לנוער החילוני (47%).**

שחיתות פוליטית על פי מדד השחיתות העולמי: מדד
 השחיתות העולמי (GLOBAL CORRUPTION REPORT) אשר נערך על ידי "ארגון שקיפות בינלאומית" (TRANSPARENCY INTERNATIONAL) מודד את רמת השחיתות בשירות הציבורי בקרב 180 מדינות. המטרה של מיזם זה היא לחזק את רכיבי היושרה, האמינות, ההגיונות והשקיפות בהתנהלותן של חברות ומדינות בכלל ושל משרתי הציבור והמנהיגות הפוליטית בפרט. הנחת היסוד היא שרכיבים אלה הם הכרחיים לקיומה של חברה הוגנת, מתוקנת ומשגשגת. שחיתות, לעומת זאת, מוגדרת במונחים של תרבות שוחד והונאה בשירותים הציבוריים וניצול לרעה של מעמד או תפקיד לצורך גריפת רווחים אישיים או הפקת טובות הנאה, תוך מעילה באמון הציבור, שיבוש כללי ההגיונות והמינהל התקין, הפגנת רשלנות מקצועית, הסתרת מידע וחוסר שקיפות, או ביצוע עבירה על

חוקים ותקנות. המדינות שדורגו ראשונות בשנת 2009 – ביושרה, שקיפות וטוהר המידות הן: ניו-זילנד, דנמרק, סינגפור, שוודיה ושווייץ. **ישראל**, יחד עם ספרד, דורגה במקום ה-32. אחרונות (המושחתות ביותר) דורגו מיאנמר, אפגניסטן וסומאליה.

חופש עיתונות: מדד חופש העיתונות של ארגון "עיתונאים ללא גבולות" מתמקד בדרגת החופש של השיח הציבורי, נגישות המידע, הפעלת צנזורה, חופש הדיווח והפרסום, והתערבות כוחנית של המשטר בערוצי התקשורת. בשנת 2009 **ישראל** דורגה על פי מדד זה במקום ה-93 מתוך רשימה של 175 מדינות, כשהיא מדורגת 47 מקומות בהשוואה למיקומה במדד של השנה שעברה (יש המסבירים זאת בהגבלות על התקשורת בתקופת מלחמת "עופרת יצוקה" בעזה). בראש הרשימה ממוקמות דנמרק, פינלנד, אירלנד, נורווגיה ושוודיה, וסוגרות את הרשימה איראן, טורקמניסטן, צפון קוריאה ואריתריאה.

מדד השחיתות העולמי בקרב 180 מדינות

מדינה	מיקום ביושרה ושקיפות
ניו-זילנד	1
דנמרק	2
סינגפור	3
שוודיה	4
שווייץ	5
.	.
ישראל, ספרד	32
.	.
מיאנמר	178
אפגניסטן	179
סומליה	180 - (מושחתת ביותר)

חופש דת וכיבוד מורשות מיעוטים: דו"ח משרד החוץ האמריקני (המחלקה לענייני דמוקרטיה, זכויות אדם ועבודה) בדבר **חופש דת** לשנת 2009, ממקם את ישראל בתחתית רשימת המדינות הדמוקרטיות וקרוב לרשימת המדינות הפונדמנטליסטיות, וזאת בעקבות אפליה לרעה של נשים יהודיות וקהילות יהודיות לא-אורתודוקסיות, כמו גם של הציבורים המוסלמיים והנוצריים. הביקורת יוצאת נגד הפרת חופש הדת והפרת עיקרון השוויון במקרים הבאים: שלילת הזכות לנישואין של עשרות אלפים שאינם נחשבים ליהודים כשרים, אפליית נשים בענייני נישואין וגירושין כמו גם בהפרדה מיגדרית בתחבורה הציבורית, בתקצוב מפלה לרעה של המוסלמים והנוצרים בתחום שירותי הדת (4% למרות שחלקם באוכלוסייה הוא 20%), אפליה לרעה של הציבור המוסלמי והנוצרי בכל הנוגע להגנה על אתרים קדושים, אי-הגנה נאותה מצד השלטונות על כיתות דתיות דוגמת "עדי-יהווה" אשר סובלות מהתנכלויות אלימות מצד קבוצות חרדיות, אפליה לרעה בתחומי ההכרה והתקצוב של קהילות יהודיות שאינן אורתודוקסיות, ומימון של המדינה הניתן לבתי הספר החרדיים (מוכרים שאינם רשמיים) בשיעור של 75% למרות שאינם מתחייבים ללמד את מקצועות הליבה.

שוויון בין-המינים

בגיליון סוף השבוע של הניו-יורק טיימס, 29 באוגוסט 2009, אשר הוקדש כולו לסוגיית "קידום זכויות הנשים בעולם", נאמר כך: "במאה ה-19 האתגר המוסרי המרכזי היה חיסול העבדות. במאה ה-20 האתגר המרכזי היה הפלת המשטרים הטוטליטאריים. במאה שלנו האתגר המוסרי המרכזי הוא **התמודדות עם האלימות הקשה והגלובלית כלפי נשים וילדות:** סחר בנשים ובילדות ושיעבודן לשפחות מין, הרג והפקרה למוות של תינוקות-בנות, שריפת כלות, השחתת פנים בחומצה, רצח על רקע כבוד המשפחה ומעשי אונס המוניים". בהמשך מונים הכותבים היבטים נוספים לדיכוי ולאפליה נגד נשים, דוגמת אלימות במשפחה, מניעת שירותי בריאות וחינוך מילדות, קיפוח בשכר עבודה וחסימת הזדמנויות לרכישת השכלה אקדמית וכוח כלכלי ופוליטי. יחד עם זאת, הם מציינים "שבימים אלה מתרחבת ההכרה בעולם - בקרב הבנק העולמי, צבא ארה"ב, וארגוני נשים וזכויות אדם - שקידום המאבק על ביטחון ושוויון של נשים עשוי להיות האמצעי היעיל ביותר לצמצום העוני והקנאות באזורים רבים בעולם". שוויון בין המינים, במילים אחרות, אינו רק ראוין מן הבחינה המוסרית אלא גם מנבא טוב של התפתחות בהיבטים רבים ומגוונים של איכות החיים, שגשוג כלכלי וצדק חברתי.

על פי **מדד מעמד האישה והשוויון בין המינים** (Global Gender Gap Report) של 2009, אשר בוחן בקרב 134 מדינות את רמת השוויון בין נשים לגברים – בתחומי הכלכלה והתעסוקה, החינוך וההשכלה, הבריאות והפוליטיקה – המדינות המובילות הן איסלנד, פינלנד, נורווגיה, שוודיה וניו זילנד. ישראל ממוקמת במקום ה-45, כשפרו לפניה במקום ה-44, ופורטוגל אחריה במקום ה-46. סוגרות את הרשימה פקיסטאן (132), צ'אד (133) ותימן (134).

מדד מעמד האישה והשוויון בין המינים בקרב 134 מדינות

מדינה	מיקום
איסלנד	1
פינלנד	2
נורבגיה	3
שוודיה	4
ניו זילנד	5
	.
פרו	44
ישראל	45
פורטוגל	46
	.
פקיסטן	132
ציאד	133
תימן	134

בהתייחס להיבט של **כלכלה ותעסוקה**, המדינות דורגו לפי עומק הפערים בין נשים לגברים בשיעורי ההשתתפות בכוח העבודה, בשכר, בהכנסות ובקידום המקצועי. בכלכלה ותעסוקה ישראל מדורגת במקום ה-41 וזאת בעיקר בשל אי השוויון הבולט בשכר בין נשים לגברים עבור אותה עבודה, זאת כאשר במדינות המפותחות פערי השכר על רקע מגדרי נעלמו כמעט כליל (פער זה הוא אחת הסיבות לסירובו של ארגון ה-OECD לצרף את ישראל לשורותיו למרות בקשות חוזרות ונשנות מזה מספר שנים). נכון לראשית שנת 2010: 67 אחוז מהנשים עובדות לעומת 79 אחוז מהגברים (דו"ח התמ"ת 2009 לרגל יום האישה הבינלאומי), נשים משתכרות 84 אחוז משכר גברים ועוסקות במשלחי יד פחות מתגמלים כספית דוגמת הוראה, פקידות, תיירות, זבנות וסיעוד. רק 31 אחוז מהמנהלים הן נשים, וככל שעולים בדרגים האקדמיים והניהוליים פוחת הייצוג היחסי של נשים (דו"ח שדולת הנשים בישראל לאו"ם).

בתחומי **החינוך וההשכלה** נמדדו היחסים בין רמות ההשכלה של נשים וגברים לבין שיעורי הלמידה של שני המינים. מבחינת ההשכלה, ישראל מדורגת במקום ה-50 בעולם. נתונים עדכניים שפורסמו לרגל שנת האישה הבינלאומית 2010, מלמדים על 60% בנות שזוכות בתעודת בגרות לעומת 49% בקרב הבנים, וכן שבלימודים לתארים אקדמיים – תואר ראשון, שני ושלישי – נשים הן הרוב בקרב הסטודנטים, אך הן עדיין מיעוט בקרב הסגל האקדמי.

בתחום **הפוליטיקה והממשל** דורגו המדינות לפי הייצוג היחסי של הנשים בפרלמנט, בממשלה ובראשות הממשלה ב-50 השנים האחרונות. בתחום זה ישראל מדורגת במקום ה-53. בדירוג אחוז הנשים בפרלמנט

נמצאת ישראל במקום ה-65 בלבד, ובדירוג שרות בממשלה במקום נמוך אף יותר (82) עם 12% שרות בממשלה. נכון לשנת 2010: רק שתיים מתוך 30 השרים המכהנים בממשלה הן נשים.

למרות השיפור היחסי שחל בישראל בעשור האחרון, מיקומה הנוכחי של ישראל במדד השוויון בין המינים, נמוך למדי, ומציב אותה הרחק אחרי מדינות מערב אירופה ולצד מדינות רבות מהעולם השלישי. מהדו"ח עולה כי ככל שמעמד האישה משתפר, כך משתפר מצב החברה כולה; קרי, מדינות רשמו צמיחה משמעותית הודות להתחזקות מעמד האישה.

■ תובנות והמלצות בגישה מערכתית וערכית

כפי שהוצג במבוא למסמך זה ועולה מקשת הממצאים שמוצגים בו, למרות שאין אפשרות לנבא במדויק הצלחה ברכיבים אחדים על סמך הצלחה ברכיבים אחרים, ניתן לראות שבין ההצלחות במדדים השונים יש זיקות הדוקות ושהמדינות הממוקמות בפסגות המדדים של החינוך, הצדק החברתי, או היושרה הפוליטית, מופיעות גם במדדים האחרים במקומות גבוהים במיוחד (זיקות כאלה קיימות גם לגבי המדינות המדורגות במקומות הנמוכים ביותר). משמעות הדבר, קרוב לוודאי, היא שיש אתוס חברתי, דפוס תרבותי, או מערך רעיוני וערכי אשר מוכיח עצמו כיעיל ופורה במיוחד מבחינת יכולתו לקדם חברות לסטנדרטים גבוהים של תרבות חברתית ואיכות חיים.

על עניין זה העיד בביקורו בארץ בשנה שעברה ד"ר סאקארי קארייליין, מנכ"ל משרד החינוך של פינלנד (המכבבת בפסגות המדדים השונים), באומרו שאין הוא יכול "לשים את האצבע" על מקורות ההצלחה המרשימה של ארצו בתחומי החינוך, אך בשום מקרה אין הצלחה זו נובעת מדיקטטיקה חדשה, תוכנית לימודים פורצת דרך או יוזמה פדגוגית ספציפית. זה קשור, כך הוא סבור, למכלול של גורמים, לאתוס הפיני, ובמידה רבה גם לתפיסה הערכית שמעמידה במרכז את המחויבות לערכי היסוד של שוויון, איכות, אמון ואמינות. לעדות נוספת זכינו בשנה שעברה מדבריו של אנדריאס שלייכר (ראש מערך 'מבחני פיזה'), במסגרת הרצאתו ב"כנס תל אביב לחינוך מתקדם". לדבריו, אין שום טעם בלימוד המכוון להכנת התלמידים למבחנים, קל וחומר לשיעבוד מערכת החינוך ליעד העתידי של הצלחה ב'מבחני פיזה'. נכון הדבר תמיד, ובמיוחד בעידן הגלובלי ובכשירויות המאה ה-21, שתפקיד החינוך וההוראה הוא לטפח כישורים אינטלקטואליים וחברתיים שאינם ממוקדי יעדים צרים, תפקודים טכניים או הקשרים ספציפיים, אלא כאלה שהם בני שימוש ויישום במרחבים העתידיים של התנסויות החיים. ידע במובן העמוק והרחב של המילה, קל וחומר כזה שיכול לשמש בסיס ללימוד לאורך החיים, הוא לעולם ניכר גם בכישורים גבוהים של רפלקטיביות, ביקורתיות, הערכה, שיפוט, גמישות, שיתופיות, אוטונומיה ויצירתיות – וידעה ממין זה לבטח לא יכולה להיות מוקנית בלמידה מכוונת הצלחה במבחנים ספציפיים.

גם עמדות ערכיות, כישורים חברתיים ודפוסי התנהגות משפיעים על סיכויי ההצלחה בלימודים. ללא יחס מכבד לזולת, דרך ארץ לתרבות, יכולת איפוק ושליטה עצמית, חריצות ודבקות במשימה, דבקות באמת, יושרה, איכות ואמינות – ללא אלה קשה לראות כיצד ייתכנו הישגים במדדים השונים של התפתחות חברתית ואיכות חיים. בכיתות הלימוד שלנו בישראל, ועל כך כבר נכתבו הררי מילים, המורים והמורות עוסקים מרבית הזמן במישומע ובהישרדות, ומועט הוא הזמן שבו הם יכולים לתת "נטו" מעצמם, את מיטבם לתלמידיהם – כדי לפתח את אישיותם, להרחיב את השכלתם ולהקנות להם אורייניות ומיומנויות הנחוצות להצלחה בחיים.

הנתונים מקשת התחומים שהוצגו במסמך זה, נותנים תוקף אמפירי לתובנה הידועה, שבית הספר לא פועל בוואקום ושלמערכת הפוליטית, החברתית, הכלכלית והתרבותית השפעה רבה על טיב החינוך ותוצריו. דוגמה המוכרת לכל אחד מאיתנו הישראלים קשורה בסוגיית הדוגמה האישית של מנהיגי האומה ונבחר הציבור –

תופעה שזכתה במקורותינו להיגד הידוע: "אם בארזים נפלה שלהבת מה יגידו אזובי הקיר". ובמילים ארציות, שחיתות הפושה במערכת הפוליטית היא מתכון ברור להתנחלות עמדות פגומות בקרב הנוער, דוגמת ציניות מוסרית, ניכור חברתי, נהנתנות ראוותנית, אדישות פוליטית ואף בדלנות וגזענות כיתתית.

גרועה מכך היא ההשפעה של הפערים החברתיים בכלל ומציאות העוני, ההזנחה וההדרה בפרט. את ההישגים הלימודיים הנמוכים ואת הפערים הגדולים בין המצליחים לנכשלים, ניתן לקשור במידה רבה לעובדה ששליש מילדי ישראל חיים מתחת לקו העוני, שקיימים פערים חברתיים וכלכליים גדולים ביותר בין העשירון העליון לעשירון התחתון, ושמגמות של בידול ואפליה הביאו להתרחבות במספר הלומדים בשני המגזרים החלשים ביותר – הערבי והחרדי. בעניין זה יפה דרשו יוסי כורזים (ממשרד הרווחה) ויוסף קטן (מאוניברסיטת תל אביב) במאמרם על העוני והפערים החברתיים בישראל: "העוני הוא הפרה בוטה של זכויות אנוש בסיסיות, הוא פוגע בהתפתחותם הפיסית והנפשית של ילדים ומבוגרים, מערער את היציבות המשפחתית, דוחק יחידים ומשפחות לשולי החברה, ויוצר קהילות המשופעות באלימות ובעבריינות" (דה-מארקר, 21 בינואר 2010).

לצד תובנות כלליות אלה והתגייסות לקדם את ישראל בכל אחד מן המדדים שהוצגו במסמך, להלן מספר **המלצות נקודתיות:**

הגדלת תקציב החינוך ומימושו בצורה דיפרנציאלית: הקיצוצים בעשור האחרון בהשקעה החינוכית בישראל והפערים העצומים שמתקיימים בין התלמידים החזקים לחלשים, לעומת הגידול המשמעותי בהשקעה בחינוך של מדינות ה-OECD והצלחתן לשמר פערים קטנים בין התלמידים – כל זאת מחייב את ממשלת ישראל להעמיד תוכנית חומש או עשור שכוללת הרחבה משמעותית של תקציב החינוך ומימושו בשדה החינוך בצורה דיפרנציאלית אשר תסייע בהקטנת הפערים הלימודיים בין אוכלוסיות חזקות לחלשות.

חקיקת חוק אחריות המדינה לחינוך והסדרת ליבת לימודים משותפת: אנו ממליצים לאמץ את יוזמת תנועת "הכל חינוך" להעמיד חקיקה חינוכית שתבטיח את **אחריות המדינה לחינוך ציבורי, איכותי ושוויוני**. חקיקה כזו אמורה לבלום מצד אחד את מגמות הבידול וההפרטה ומן הצד האחר את הרחבת הפערים בין אוכלוסיות מבוססות לחלשות. במסגרת חקיקה זו יש לכלול את העיקרון שמוסדות חינוך שאינם מקבלים על עצמם את לימודי היסוד ואת הפיקוח הפדגוגי, לא יזכו לתקצוב המדינה. כך, יש לקוות, יתרחב מעגל התלמידים הזוכים להשכלת היסוד הנדרשת לתפקוד מוצלח במעגלי התעסוקה והאזרחות של המאה ה-21.

מדיניות העצמה וטיפול מעמד המורים ואיכותם: מצד אחד, כולם מתהדרים בתובנה של דו"ח מקינזי האומר ש"איכות מוסדות החינוך לא יכולה לעלות על איכות המורים המלמדים בהם", ומן הצד האחר כמעט שלא נעשה דבר מערכתי ושיטתי בישראל לקידום מעמד המורים ואיכותם ולשדרוג המוסדות המכשירים אותם. עובדה מצערת זו, יחד עם מצבם העגום של מורי ישראל מבחינת גובה שכרם ויוקרתם החברתית, מחייבת מהלך משמעותי, תשתיתי וארוך טווח, של השקעה בשדרוג המוסדות להכשרת מורים ובשכרם ותנאי עבודתם של אנשי החינוך וההוראה.

זימון פדגוגיה מתקדמת לבית הספר: כדי לשפר את האקלים החברתי, את איכות ההוראה ואת הלמידה המשמעותית, יש להשתית את העשייה החינוכית על פדגוגיה מתקדמת על ארבעת מובניה העכשוויים: (א) מתקדמת **בליבת הערכים החברתיים** של הומניזם, דמוקרטיה, צדק חברתי, שוויון בין המינים, רב-תרבותיות, קיימות והגנת הסביבה. (ב) מתקדמת **בליבת הערכים האינטלקטואליים** של פתיחות דעת ורוחב דעת, רציונאליות, רפלקטיביות ביקורתית, עצמאות ופוריות מחשבתית. (ג) מתקדמת **בדרכי החינוך וההוראה** אשר במרכזן למידה הוליסטית ומשמעותית, אישיות אוטונומית, גישה חקרנית ומדעית, יכולת ביקורתית ופרשנית, עשייה אמנותית ויצירתית, קשר אישי ויחסים דיאלוגיים, דרכי הערכה מגוונות,

משמעת עצמית ומעורבות חברתית. (ג) מתקדמת בשימוש שהיא עושה **בחדושי טכנולוגיית המידע** ו**יכולות התקשוב**, בעבודת צוות פתוחה ומשותפת, בהתמודדות הגמישה והיצירתית עם פתרון בעיות, בניהול עצמי וחשיבה מערכתית.

סיכומו של דבר: בהסתמך על האמרה העברית – "איזהו חכם הלומד מכל אדם", על הנתונים שהוצגו לעיל בדבר מיקומה של ישראל במדדים הבינלאומיים, ועל התובנה של הפילוסוף סארטר (בפרפראזה) ש"אין תירוצים" משום שבסופו של חשבון אנו נהיים למה שאנו עושים מעצמנו – אין לנו אלא לגלות מנהיגות, לעשות מאמץ, ולהעמיד מדיניות אחראית וארוכת טווח שתקדם את ישראל במישורים השונים הרלוונטיים להתפתחותה. אם חפצים אנו להימנות על הליגה הראשונה של המדינות המפותחות וליהנות ממערכת חינוך איכותית ופורייה, **על ממשלת ישראל לאמץ מדיניות מערכתית וערכית אשר תפעל לקידום מערכת החינוך, וזאת תוך כדי עשייה משמעותית מקבילה למען חיזוק הדמוקרטיה, הצדק החברתי, השוויון בין המינים וההשכלה הגבוהה.**

■ על חוכמה ותיקון עצמי בגישה ערכית ומערכתית

לכל דבר יש שורשים וקצות ענפים, ולכל עניין יש ראשית ואחרית.
הנותן דעתו לראשון ולאחרון, הוא המתקרב לדרך.

הראשונים,

ברצותם להאיר אור מידותיהם נוכח העולם כולו – כוננו תחילה סדר במדינתם;
ברצותם לכונן סדר במדינתם – הסדירו תחילה את בתיהם;
ברצותם להסדיר את בתיהם – עסקו בתחילה בתיקון עצמם;
ברצותם לתקן את עצמם – הכשירו תחילה את ליבם;
ברצותם להכשיר את ליבם – השלימו תחילה את כוונותיהם;
ברצותם להשלים את כוונותיהם – דרשו תחילה חוכמה עד תום.
ודרישת החוכמה עד תום אינה אלא ראיית כל דבר בגדרו.

מתוך ראיית כל דבר בגדרו – יבוא האדם לידי דרישת החוכמה עד תום;
מתוך דרישת החוכמה עד תום – יבוא לידי השלמת כוונותיו;
מתוך השלמת הכוונות – יבוא לידי הכשרת לבו;
מתוך הכשרת הלב – יבוא לידי תיקון עצמו;
מתוך תיקון עצמו – יבוא לידי הסדרת ביתו;
מתוך הסדרת הבית – יבוא לידי כינון סדר במדינתו;
ומתוך כינון סדר במדינה – ישרור שלום בכל העולם.

המלך ופשוטי העם, כלל אחד להם:
שיראו תיקון עצמם כעיקר מעשיהם.

קונפוציוס, **תורת הגדול**, ירושלים: מוסד ביאליק (פסוקים 11–31)

■ מקורות

פרסומים ישראלים:

- בלס, נחום (2009). **הקצאת משאבים במערכת החינוך**. תל אביב: "הכול חינוך".
- בן דוד, דן (25 בדצמבר 2009), "עשור של התפקחות", **הארץ**.
- גלנור, יצחק (2009). "השכלה גבוהה במצוקה". **אלפיים: על החינוך – גיליון מיוחד**, מס. 34.
- דהאן, יוסי (2009). "הקדמה". **אלפיים: על החינוך – גיליון מיוחד**, מס. 34.
- דו"ח ארגון ה-OECD** שהוגש לממשלת ישראל ב-21 בינואר 2010 לקראת הצטרפותה העתידית של ישראל לארגון.
- הראל, י., קני, ד. ורהב, ג. (1997). **נוער בישראל – רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי**. ג'וינט-מכון ברוקדייל, המרכז לילדים ונוער, ירושלים.
- וורגן, י. ופידלמן, א. (מארס 2009). **מערכת החינוך בישראל – סוגיות מרכזיות בעבודתה של ועדת החינוך, מוגש לוועדת החינוך של הכנסת**. כנסת ישראל.
- זוזובסקי, ר. ואולשטיין, ע. (2008). **אוריינות קריאה בישראל ממצאי המחקר הבינלאומי באוריינות קריאה PIRLS 2006**, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב.
- זוזובסקי, ר. ודוניצה-שמידט, ס. (2005). **מורים בישראל: משיכת מורים אפקטיביים, פיתוחם ועידודם להישאר במערכת החינוך בישראל**. הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב.
- חיידר, עלי (עורך) (אוגוסט 2009). **מדד השוויון בין האזרחים היהודים והערבים בישראל**. ירושלים וחיפה: עמותת סיכוי.
- יוסטמן, מ. ובוקבזה, ג. (עורכים) (התש"ע). **אינדיקטורים לחינוך בישראל: קווים מנחים והמלצות הוועדה לריענון מערך האינדיקטורים לחינוך בישראל**. ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- מרקמן, נ. ויונה, י. (2009). "לאומיות, רב-תרבותיות וליבה חינוכית בישראל: בין הכלה להדרה". **אלפיים: על החינוך – גיליון מיוחד**, מס. 34.
- סבירסקי, שלמה (2009). "מה לחינוך ולתקציב המדינה?" **אלפיים: על החינוך – גיליון מיוחד**, מס. 34.
- סבירסקי, ש. ודגן-בוזגלו, נ. (דצמבר 2009). **בידול, אי-שוויון ושליטה מתרופפת: תמונת מצב של החינוך הישראלי**. תל אביב: מרכז אדווה.
- עמותת יסוד"ד, **דו"ח שנתי**, 30 בדצמבר 2009.
- פרנקל, א. וולק, ע. (2006). **השקעות בהשכלה גבוהה וצמיחה כלכלית: ישראל במבט משווה בין-לאומי**. מוסד שמואל נאמן, הטכניון.
- קרמרסקי, ב. ומברך, ז. (2004). **אוריינות קריאה, מתמטיקה ומדעים: מחקר PISA 2002, דו"ח מסכם מדעי**. אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לחינוך.
- פרסומים רשמיים ותקופתיים:** הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המוסד לביטוח לאומי, משרד החינוך, ראמ"ה, משרד התמ"ת, מכון טאוב לחקר המדיניות החברתית, מרכז אדווה, עמותת סיכוי.

פרסומים בינלאומיים:

פרסומי ארגון ה-OECD (Organization for Economic Co-Operation and Development), ובעברית "הארגון לשיתוף פעולה ולפיתוח כלכלי", אשר חברות בו 31 מדינות ורובן נחשבות למפותחות, בעיקר בפרמטרים של שגשוג כלכלי, משטר דמוקרטי ושירותים חברתיים. 31 החברות בארגון הן: אוסטרליה, אוסטריה, איטליה, איסלנד, אירלנד, ארה"ב, בלגיה, בריטניה, גרמניה, דנמרק, הולנד, הונגריה, טורקיה, יוון, יפן, לוקסמבורג, מקסיקו, נורווגיה, ניו זילנד, סלובקיה, ספרד, פולין, פורטוגל, פינלנד, צ'כיה, צרפת, דרום קוריא, קנדה, שוודיה, שווייץ.

OECD Directorate for Education, Results of the 2006 Pisa tests in Mathematics, Science and Reading: <http://www.oecd.org/dataoecd/15/13/39725224.pdf>

מדד 'חינוך לכול' של אונסקו 2010

UNESCO, Reaching the Marginalized, EFA Global Monitoring Report 2010

מדד איכות החיים של האקונומיסט

http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf

מדד איכות הפיתוח האנושי של האו"ם

UN Human Development Index

<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/>

<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/chapters/>

Environmental Performance Index

מדד התפקוד הסביבתי

http://epi.yale.edu/file_columns/0000/0052/2010epi_country_profiles.pdf

מדד החופש העולמי

Freedom House: Freedom in the World, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=372>

מדד חופש העיתונות

Reporters without Borders: Press Freedom Index 2009, <http://www.rsf.org/en-classement1001-2009.html>

Freedom of the press Index 2009: http://www.freedomhouse.org/uploads/fop09/FoP2009_World_Rankings.pdf

מדד הדמוקרטיה של האקונומיסט

The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008

<http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>

דו"ח ארגון 'שקיפות בינלאומית' לשנת 2009

http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2009

דו"ח המחלקה לענייני דמוקרטיה, זכויות אדם ועבודה במשרד החוץ האמריקני, 2009

<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2009/nea/136070.htm>

מדד השוויון בין המינים

Global Gender Gap report, 2009, <http://www.weforum.org/en/Communities/Women%20Leader;s%20and%20Gender%20Parity/GenderGapNetwork/index.htm>

<http://www.union-network.org/Apps/UNINews.nsf/vwLkpById/BBC9D84B185212D2C125765E004ABA75?OpenDocument>

סמך המדיניות "איזהו חכם הלומד מכל אדם: החינוך בישראל בפרספקטיבה של המדדים הבינלאומיים" הוכן ופורסם על ידי המכון לחינוך מתקדם של סמינר הקיבוצים - המכללה לחינוך, לטכנולוגיה ולאמנויות.

המכון לחינוך מתקדם הוא בעל אופי אקדמי, חינוכי ובין-תחומי, ומשלב בפעילותו את היסוד ההגותי (פילוסופיה חינוכית), היסוד המחקרי (כמותי ואיכותני) והיסוד המעשי (פרקטיקה חינוכית בהכשרת מורים ובהדרכת מוסדות חינוך).

הזיקה לחינוך מתקדם מעוגנת במסורת החינוכית של סמינר הקיבוצים ובמטרות היסוד של ארגון אונסקו העולמי, והיא מתגלמת בשני מישורים עיקריים: (א) בנאמנות לחזון **הקידמה האנושית**: קידום זכויות האדם והשוויון בין המינים, הצדק החברתי והמשטר הדמוקרטי, ההשכלה הרחבה והחשיבה המדעית והביקורתית; (ב) בנאמנות לשיטת **החינוך הפרוגרסיבי**: לדרכי חינוך והוראה אשר במרכזן למידה הוליסטית ומשמעותית, אישיות אוטונומית, גישה חקרנית ומדעית, יכולת ביקורתית ופרשנית, עשייה אמנותית ויצירתית, קשר אישי ויחסים דיאלוגיים, דרכי הערכה מגוונות, משמעת עצמית ובמעורבות חברתית.

המכון לחינוך מתקדם - מכללת סמינר הקיבוצים

מאי 2010

מכללת סמינר הקיבוצים, המכללה לחינוך לאמנויות ולטכנולוגיה

דרך נמיר 149 תל אביב 62507 www.smkb.ac.il